

Іван Замоцін: Ля вытокаў беларускага літаратуразнаўства і методыкі

Калі ўдумлівы і дапытлівы студэнт факультэта беларускай філалогіі і культуры ўваходзіць у вучэбны корпус № 2 педуніверсітэта (ад трамвайнай лініі), то ён, безумоўна, заўважыць мемарыяльную дошку і прачытае на ёй надпіс, які сведчыць, што менавіта ў нашай навучальнай установе працаваў акадэмік АН СССР і член-карэспандэнт АН БССР літаратуразнавец Іван Іванавіч Замоцін. І гэты ўдумлівы і дапытлівы студэнт-філолаг заўважыць пэўную неадпаведнасць тытулаў вучонага, паколькі на самай справе ён быў членам-карэспандэнтам АН СССР і акадэмікам АН СССР. *Мэта наведання.*

Нарадзіўся І. Замоцін 1 лістапада 1873 г. у вёсцы Крывуліна Бежацкага павета Цвярской губерні ў сям'і безземельнага (былога прыгоннага) селяніна. Рана аўдавеўшы, маці Івана Іванавіча пераехала ў Пецярбург, дзе працавала служанкаю. Адзінага любімага сына аддала ў прыют. Цяжкія былі першыя крокі ў жыцці маленькага хлопчыка. Толькі дзякуючы клопатам гаспадыні, у якой жыла і працавала яго маці, хлопчыка, які меў незвычайныя здольнасці да навукі, удалося ўладкаваць на вучобу ў Пажэйскую гімназію за “казённы кошт”.

Скончыў гімназію І. Замоцін з залатым медалём, які прыйшлося прадаць, каб дапамагчы маці.

Стаўшы выкладчыкам гімназіі І. Замоцін пачаў рыхтавацца да абароны магістарскай і доктарскай дысертацый (магістарскую ён абараніў ў Казанскім універсітэце, доктарскую – ў 1908 г. ў Харкаўскім).

Так пачаўся яго шлях вучонага-літаратуразнаўцы, метадыста і выкладчыка вышэйшых навучальных устаноў.

З 1904 г. працаваў прыват-дацэнтам Варшаўскага, потым Пецярбургскага універсітэтаў. З 1908 па 1916 г. – прафесар Варшаўскага, а з 1917 па 1922 г. – Данскога універсітэтаў.

У 1921 г. быў адкрыты Беларускі дзяржаўны універсітэт. Педагагічных кадраў у рэспубліцы не хапала, таму па просьбе рэктара БДУ Уладзіміра Іванавіча Пічэты Замоцін у 1922 г. у ліку іншых расійскіх вучоных пераехаў у Мінск, дзе быў абраны прафесарам кафедры гісторыі рускай літаратуры універсітэта, а з 1931 г. – Мінскага педагагічнага інстытута. Адначасова І. Замоцін працаваў у Інстытуце беларускай культуры, у 1928 г. стаў акадэмікам АН БССР, у 1929 г. – членам-карэспандэнтам АН СССР.

Вучоны добра ведаў восем замежных моў: *нямецкую, англійскую, французскую, польскую, чэшскую, сербскую, лацінскую і грэчаскую*, а таксама *беларускую, якая для Замоціна стала другой роднай мовай*.

За 40 гадоў І.І. Замоцін надрукаваў больш за 140 прац (каля 5 тысяч друкаваных старонак). Галоўныя прадметы яго навуковых даследаванняў – новая руская літаратура, пачынаючы з рамантычных плыняў 20-х гадоў (абедзве яго дысертацыі прысвечаны гэтай праблеме), і літаратура 40-х і 60-х

гадоў. Вядома, што ў рабочым кабінце У.І. Леніна ў Крамлі сярод самых патрэбных кніг была і кніга І. Замоціна "Единство русской культуры". Гэта праца доўгі час знаходзілася ў Музеі Леніна.

Пераехаўшы ў Мінск, І. Замоцін плённа працаваў у галіне беларускага літаратуразнаўства. Ён першы паставіў імя Якуба Коласа побач з імёнамі вядомых пісьменнікаў свету, першы напісаў рэцэнзію на паэму "Новая зямля". І. Замоцін стаяў ля самых вытокаў беларускай літаратуразнаўчай навукі, калі, за выключэннем "Нарысаў па гісторыі беларускай літаратуры" М. Янчука і падручніка М. Гарэцкага "Гісторыя беларускай літаратуры", фактычна не было не толькі манаграфічных даследаванняў, але і самі творы не былі як след сабраны і сістэматызаваны. Ён быў перакананы, што беларуская літаратура заслугоўвае таго, каб яе збіранне і вывучэнне было пастаўлена на навуковую аснову і стала дзяржаўнаю справай, настойліва дамагаўся вывучэння гісторыі літаратуры, лічыў яе такой сама навукай, "як іншыя гістарычныя дысцыпліны".

Галоўную задачу літаратурнай камісіі, якую І. Замоцін узначальваў у 20-я гады, ён бачыў у напісанні манаграфій і асноўнае — у збіранні і акадэмічным выданні твораў беларускіх пісьменнікаў, каб ён мог карыстацца як вучоны-філолаг, так і масавы чытач. Па яго ініцыятыве і з яго прадмовай быў выдадзены ў 2-х тамах збор твораў М. Багдановіча, а пасля выйшлі творы Цёткі, Алеся Гаруна і Паўлюка Труса.

Працуючы выкладчыкам ВДУ, І. Замоцін распрацоўваў і пытанні методыкі вывучэння беларускай літаратуры ў новай школе. Сярод настаўнікаў-філолагаў асабліва папулярнымі былі два выпускі яго метадычных нарысаў "Мастацкая літаратура ў школьным выкладанні" (1927 – 1928), у аснову якіх былі пакладзены лекцыі, прачытаныя ў 1923 – 1927 гадах студэнтам Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Па сутнасці, гэта была першая навуковая праца па методыцы выкладання беларускай літаратуры.

Метадычныя нарысы "Мастацкая літаратура ў школьным выкладанні" рыхтаваліся для друку і выдадзены ў той час, калі ў школах краіны захапляліся Дальтон-планам і асабліва прапагандавалася адна з яго форм — брыгнадлабараторны метад, у адпаведнасці з якім галоўная ўвага надавалася індывідуальнаму навучанню. У гэты ж час у пачатковых школах былі ўведзены комплексныя праграмы, якія ператваралі выкладанне літаратуры ў ілюстраванне пэўнай грамадска-палітычнай тэмы. І. Замоцін напачатку быў прыхільнікам гэтых новаўвядзенняў, што знайшло адбітак і ў яго працы, аднак не ішоў за імі слепа, бо бачыў недахопы і комплексаў, і Дальтон-плана, якія не давалі належных ведаў па літаратуры.

Метадычныя погляды І. Замоціна ў многім адпавядаюць патрабаванням сучаснай школы. Адным з важнейшых прынцыпаў выкладання ён лічыў "навуказгоднасць" (навуковасць).

У той час, калі многія метадысты, прыхільнікі вульгарна-сацыялагічнай сістэмы Ф. Пераверзева, не прызнавалі за літаратуру прыярытэту ў патрыятычным, маральным і эстэтычным выхаванні, І. Замоцін вылучаў другі,

не менш важны прынцып – прынцып "педагагічнасці", або выхаваўчага навучання.

Каштоўным з'яўляецца і тое, што вучоны **крытычна ставіўся да тэматычнага вывучэння літаратуры**, выкрываў шкоднасць павярхоўнай ацэнкі твора, лічыў неабходным (далей цытата) "падыходзіць да кожнага твора як да мастацкага цэлага, шматбакова і больш паглыблена, і працаваць над літаратурным тэкстам, як самастойным матэрыялам, не наклеючы на яго адных і тых жа ярлыкоў у выглядзе шаблонных вывадаў і ацэнак" (канец цытаты)[2, 24]. Хібы тэматычнага вывучэння ён бачыў у тым, што часам у школу траплялі далёка не лепшыя ў мастацкіх адносінах творы, якія штучна прывязваліся да грамадска-палітычнай тэмы нахвост "Партыя кліча", "Гудкі завуць", "Смялей у бой за промфінплан!" Разам з тым І. Замоцін тэматычнае выкладанне літаратуры ў школе разглядаў як **падрыхтоўчы** (прапедэўтычны) этап да ўспрымання сістэматычнага курса літаратуры на гістарычнай аснове.

Вучоны важнае значэнне надаваў літаратурнаму аналізу, выпрацоўцы ў школьнікаў навыкаў **крытычнай ацэнкі** прачытанага. Адначасова ён папярэджаў аб небяспецы звязвання гэтай працы да "механічнага анатаміравання мастацкай тэхнікі пісьменніка", як гэта было зроблена ў прыгаданым вучоным метадычным дапаможніку Ціхамірава. Напрыклад, да аналізу васьмірадкавага верша А. Пушкіна «Багряной зарёю покрылся закат» аўтар дапаможніка прапаноўваў аж 40 пытанняў.

І. Замоцін бачыў патрэбу ў сістэматычным выкладанні літаратуры. Сямігодка, якая часова стала асноўным тыпам школы ў 20-я гады, пры лабараторным метадычным навучанні не магла даць вучням поўнага ўяўлення пра гісторыю літаратуры. Аднак нават у такіх умовах вопытны педагог стаяў за разгляд мастацкага твора на фоне агульнага літаратурнага працэсу.

Зусім па-сучаснаму гучыць прапанова І. Замоціна праводзіць параўнальны аналіз беларускага фальклору з эпохамі іншых народаў, з такімі творамі, як "Песня пра Нібелунгаў", "Калевала". Пры вывучэнні старажытнай літаратуры ён лічыў мэтазгодным аналізаваць не дзелавыя дакументы, а тые, што маюць пэўную мастацкую вартасць. Нарэшце, прагрэсіўным было меркаванне, у адпаведнасці з якім школа, нягледзячы на непасрэдную сувязь літаратуры з грамадствам, павінна даць вучням добрую літаратурную асвету і весці гэты курс у храналагічным парадку, каб бачылася яго цэласнасць і гістарычная перспектыва.

Разумеючы, што ў справе літаратурнай адукацыі ў школе нельга абмяжоўвацца толькі класнымі заняткамі, І. Замоцін распрацоўваў і пытанне пазакласнага чытання.

Слушныя прапановы выказваў вучоны і наконт абмеркавання твораў, прачытаных самастойна. Найбольш прымальным метадам для гэтай справы ён лічыў эўрыстычную гутарку і дыспут. І. Замоцін разумеў, што поспех такіх мерапрыемстваў будзе забяспечаны толькі пры ўмове ўзаемапавагі і

ўзаемадаверу паміж вучнямі і настаўнікам, калі вучні смела могуць выказваць свае думкі, не баючыся быць незаслужана пакаранымі.

Настойліва прапагандуючы дыспут як адзін з аптымальных метадаў аналізу твора, вучоны рэзка крытыкаваў так званыя суды над літаратурным героем, у працэсе якіх абмеркаванне ператваралася ў маралізатарства, а "падсудны" ўспрымаўся як рэальны чалавек, часам як сучаснік, без уліку светапогляду аўтара, канкрэтных гістарычных умоў, нарэшце, мастацкага вымыслу. У наш час "літаратурныя суды" з'яўляліся нават на старонках часопіса "Роднае слова". Судзілі Міхала Тварыцкага, галоўнага героя К. Чорнага "Трэцяе пакаленне", а таксама здраднікаў з аповесці В. Быкава "Жураўліны крык".

Важную функцыю ў адукацыйна-выхаваўчым працэсе, на думку вучонага, павінны таксама выконваць літаратурныя гурткі, экскурсіі, вечары.

Каштоўнай уяўляецца сёння распрацаваная І. Замоціным метадыка выканання пісьмовых прац. Ён цесна звязваў іх з развіццём маўлення, з начытанасцю вучняў, з вывучэннем тэорыі і гісторыі літаратуры. Галоўнае патрабаванне, якое прад'яўлялася да вучнёўскіх пісьмовых практыкаванняў, – гэта свядомае, а не механічнае выкананне. Старая школа, заўважаў даследчык, аддавала перавагу механічнаму спісванню з кнігі, дыктантам, пераказам, і як вынік – многія вучні былі пісьменным, але нярэдка бездапаможнымі, калі трэба было выказаць на пісьме сваю думку. Не адмаўляючы спісвання, пераказаў, якія ўзбагачаюць лексічны запас, развіваюць памяць вучняў, І. Замоцін адначасова раіў ужо на першым навучальным этапе звязваць механічнае пісьмо са свядомым. Для гэтага рэкамендавалася звярнуцца да пераказаў, якія маюць элементы творчасці: пераказ па плану, пераказ ад імя адной з асоб апавядання, сцэлы або пашыраны пераказ. Наступны этап – гэта напісанне невялікіх сачыненняў па аналогіі, з выкарыстаннем названых настаўнікам слоў, складанне некалькі звязных фраз па карціне. Слушнай з'яўляецца прапанова практыкаваць напісанне калектыўных сачыненняў, тэкст якіх запісваецца на дошцы. І. Замоцін называў і такія працы, як сачыненні-даследаванні, сачыненні-кампіляцыі, сачыненні-пісьмы.

Калі пісьмовыя практыкаванні ў малодшых класах у асноўным звязваліся з развіццём маўлення, то ў сярэдніх і старэйшых асабліва ўвага надавалася начытанасці. Ставілася мэтай навучыць дзяцей пісаць розныя віды літаратурных сачыненняў: апісанне, апавяданне, разважанне, характарыстыка.

Як бачым, многія палажэнні пра метадыку выкладання, выказаныя І. Замоціным, можа ўзяць на ўзбраенне і сучасны настаўнік-філолаг.

Надзвычай інтэлігентны, прыгожы душою, улюбёны ў прыроду, у жыццё, у мастацтва слова, І. Замоцін і сам пісаў дасканалыя, высокамастацкія творы, але ставіўся да іх некалькі скептычна і ніколі не аддаваў у друк, пісаў больш для сябе. Як трапна заўважыў Мікола Прыгодзіч, "каб душэўна разняволіцца" [4]. А вершы вартыя ўвагі. Адзін з вершаў І. Замоціна ў 1987 годзе даслала на

наш факультэт яго выпускніца, былая настаўніца рускай мовы і літаратуры з-пад Ленінграда Таццяна Іванаўна Замоціна, дачка вучонага.

Цветок полей в глуши безвестной
Один без солнца пропадал.
Он ждал, придет ли луч небесный,
И лепестков не ракрывал.

И дождался: луч золотистый
Его нечаянно пригрел.
И он, весь радостный и чистый,
Зацвел, раскрылся, зазел.

С тех пор не видел он привета,
Трава над ним росла тесней.
Но ласку солнца, чувство света
Он все хранил в душе своей.

День всякий всеми лепестками
Смотрел он прямо в небеса
И плакал чистыми слезами,
Когда спускалася роса.¹

У час культу асобы Сталіна Іван Іванавіч Замоцін быў рэпрэсаваны. Першы раз І. Замоціна арыштавалі ў 1934 годзе. Праз 4 гады, у ноч на 4 красавіка 1938 г. на кватэры вучонага адбыўся вобыск і паўторны арышт. У чым абвінавачвалі прафесара Замоціна? Гісторык Віталь Скалабан у артыкуле “Доска с пераюга хода: штрихи к портрету академика Ивана Замотина” заўважае: “Ён, відаць, адзіны, хто быў асуджаны адначасова як “як расійскі шавініст” і “беларускі нацыяналіст”... Хаця ніводным з іх не быў...”. Адбываць зняволенне яго саслалі ў Комі АССР, дзе ён і памёр у турэмнай бальніцы 25 мая 1942 г. і пахаваны на могілках «Марына Роцца». Разам з групай дзеячаў беларускай культуры рэабілітаваны 7 мая 1956 г. Як сцвярджае В. Скалабан, «сапраўдныя абставіны смерці невядомыя і магіла Івана Замоціна не знойдзена да гэтага часу”.

Менавіта мемарыяльная дошка сведчыць аб тым, што ў нашай навучальнай установе працаваў Іван Замоцін, але як працаваў, над чым працаваў, з кім працаваў, амаль нічога невядома”. А гэта азначае, што маладым навукоўцам ёсць тэма для даследавання.